

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-1>

Івасюк В. В.,

*аспірант II курсу кафедри державно-правових дисциплін факультету права та економіки
Міжнародного гуманітарного університету*

ЦІННІСНИЙ ЗРІЗ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

A VALUE-BASED VIEW OF THE LEGAL SYSTEM OF THE MODERN STATE AND SOCIETY

У сучасному світі правова система є фундаментальною основою державного устрою та суспільного життя. Вона не лише регламентує суспільні відносини, а й демонструє систему цінностей, яка вибирає переваги та орієнтири розвитку держави та її громадян. Дослідження ціннісного зрізу елементів правової системи дозволяє зрозуміти, які моральні, етичні та соціальні ідеали закладені в правових нормах, наскільки вони задоволені суспільним очікуванням і як впливають на ефективність правового регулювання.

Ця робота присвячена аналізу ключових елементів правової системи сучасної держави через призму їх ціннісного наповнення. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між цими елементами та їхньою роллю у формуванні ефективної правової системи. Аналіз правової системи через її ціннісний вимір дозволяє оцінити її ефективність, гуманістичну спрямованість та здатність забезпечити справедливість у суспільстві. Ефективність правової системи є однією з основоположних умов стабільності та розвитку будь-якої держави. Правова система, що функціонує ефективно, сприяє зміцненню довіри громадян до державних інститутів, забезпечує передбачуваність правових наслідків і сприяє соціальній згуртованості.

Гуманістична спрямованість правової системи полягає у пріоритеті прав людини та гідності особистості у процесі правозастосування. Це означає, що при розробці та застосуванні законів враховуються насамперед інтереси особи, її права на захист, рівність перед законом та справедливий судовий розгляд. Гуманізм правової системи також виявляється у прагненні до ресоціалізації правопорушників та наданні їм можливостей для виправлення, що є важливою складовою концепції відновного правосуддя.

Здатність правової системи забезпечити справедливість є критерієм її дієвості та моральної легітимності. Справедливість у праві передбачає не лише формальне дотримання законів, але й досягнення збалансованості інтересів різних суб'єктів, адекватність санкцій учиненим правопорушенням та наявність ефективних механізмів захисту прав постраждалих.

Ціннісний аспект правової системи сучасної держави відіграє важливу роль у формуванні правової культури суспільства, оскільки саме він визначає моральні орієнтири, на яких базуються законодавство та правозастосовна практика. Основними цінностями, що лежать в основі правової системи, є верховенство права, свобода, рівність, справедливість і повага до людської гідності. Відображення цих цінностей у правовій системі сприяє легітимності державної влади та зміцненню громадянського суспільства. У сучасній державі правова система має не лише регулювати суспільні відносини, а й слугувати інструментом утвердження загальнолюдських цінностей, що є запорукою довготривалого демократичного розвитку.

Ключові слова: цінності, правова система, правові норми, правові інститути, правозастосування, правові цінності, правова ідеологія, правові принципи, сучасна держава, глобалізація, технології.

In the modern world, the legal system is the fundamental basis of the state system and social life. It not only regulates social relations, but also demonstrates a system of values that chooses the advantages and guidelines for the development of the state and its citizens. The study of the value dimension of the elements of the legal system allows us to understand what moral, ethical and social ideals are embedded in legal norms, how well they meet public expectations and how they affect the effectiveness of legal regulation.

This article analyzes the key elements of the legal system of a modern state through the prism of their value content. Particular attention is paid to the relationship between these elements and their role in the formation of an effective legal system. The analysis of the legal system through its value dimension allows assessing its efficiency, humanistic orienta-

tion and ability to ensure justice in society. The effectiveness of the legal system is one of the fundamental conditions for the stability and development of any state. An efficient legal system helps to strengthen public trust in state institutions, ensures predictability of legal consequences and promotes social cohesion.

The humanistic orientation of the legal system is based on the priority of human rights and dignity of the individual in the process of law enforcement. This means that when developing and applying laws, the interests of the individual, his or her rights to protection, equality before the law, and fair trial are taken into account first and foremost. The humanism of the legal system is also manifested in the desire to re-socialize offenders and provide them with opportunities for correction, which is an important component of the concept of restorative justice.

The ability of a legal system to ensure justice is a criterion of its effectiveness and moral legitimacy. Justice in law implies not only formal compliance with the law, but also achieving a balance of interests of different actors, adequate sanctions for offenses committed and effective mechanisms for protecting the rights of victims.

The value aspect of the legal system of a modern state plays an important role in shaping the legal culture of society, as it determines the moral guidelines on which legislation and law enforcement practice are based. The main values underlying the legal system are the rule of law, freedom, equality, justice and respect for human dignity. The reflection of these values in the legal system contributes to the legitimacy of government and the strengthening of civil society. In a modern State, the legal system should not only regulate social relations, but also serve as a tool for promoting universal values, which is the key to long-term democratic development.

Key words: *values, legal system, legal norms, legal institutions, law enforcement, legal values, legal ideology, legal principles, modern state, globalization, technology.*

Постановка проблеми. Ефективне функціонування сучасного суспільства неможливе без чіткої системи правового регулювання, яка не лише встановлює норми поведінки суб'єктів права, але й передбачає дієвий механізм їх реалізації та захисту. Саме наявність такого механізму гарантує належне впорядкування суспільних відносин, гарантуючи реалізацію прав і свобод громадян та захист їхніх законних інтересів. Також він виступає гарантією стабільності та правопорядку в державі.

Правова система будь-якої держави є складним організмом, яке постійно розвивається та адаптується до нових викликів. Одним з ключових аспектів її функціонування є ціннісний компонент. Цінності, що лежать в основі правової системи, визначають її характер, спрямованість та ефективність.

Ефективність правового регулювання залежить від чіткого та зрозумілого формулювання правових норм, які забезпечують передбачуваність поведінки суб'єктів права та створюють умови для стабільного функціонування суспільства. Правотворець зобов'язаний створювати правові акти, що містять чіткі, зрозумілі та ефективні правові норми, які адекватно відображають суспільні потреби.

Глобалізаційні процеси вимагають від держави пошуку балансу між захистом національних інтересів та участю у міжнародному співробітництві. Наукове дослідження ціннісних засад правової системи сприятиме визначенню пріоритетів національного законодав-

ства в умовах глобалізації та забезпеченню ефективної реалізації національних інтересів, а також необхідністю адаптації правової системи до нових реалій та пошуку інструментів для оптимізації правових процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цінностей та їхнього впливу на правову систему є предметом дослідження багатьох видатних вітчизняних науковців, таких як Є.М. Причепій, Т.В. Бутківська, С.Ш. Авалиані, Є.Р. Борінштейн, А.А. Кавалеров, О.В. Радченко, Н.Б. Арабаджи, А.Г. Карась, П. Рабінович, О.О. Бандура, К.В. Горобець та інші. Р. Лаутман зазначає, що кількість наукових робіт, присвячених проблематиці цінностей, сягає тисяч. Кожен із дослідників вносить свій внесок у розробку цього складного наукового напрямку, що свідчать про високий рівень наукового інтересу до цієї теми.

Незважаючи на досягнення різноманітних досліджень, комплексного аналізу, який би об'єднав різноманітні підходи до аналізу аксіологічного аспекту правової системи сучасної держави та суспільства, у вітчизняній науці досі бракує. Тому, питання сутності ціннісного зрізу елементів правової системи сучасної держави та суспільства потребує подальшого всебічного дослідження.

Мета – проаналізувати теоретичні основи правової системи сучасної держави та суспільства, їх складові елементи, а також виявити характерні риси ціннісного аспекту елементів правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання є багатограним процесом, що включає не лише диспозитивні, а й імперативні норми, а також елементи персоніфікації та процедурної регламентації. Вибір конкретного методу регулювання залежить від специфіки правовідносин та соціальних потреб. Соціальне призначення права вимагає не лише забезпечення свободи, а й встановлення певної міри порядку, що досягається за допомогою імперативних норм та процедурних правил. Система правового регулювання є комплексною і включає як елементи свободи вибору, так і елементи примусу. Персоніфікація суб'єктів та регламентація процедур є невід'ємними компонентами цієї системи, що забезпечують її ефективність.

Слід враховувати, що юридичний процес є формалізованою процедурою, що передбачає дотримання встановлених законом правил. Вирішення юридичних спорів відбувається у межах чітко визначених процесуальних рамок, що забезпечують рівність сторін та об'єктивність судового розгляду.

Чи не є однією з фундаментальних функцій права встановлення та закріплення моделей соціально бажаної поведінки? Саме в процесі правового регулювання суспільних відносин найбільш виразно проявляється соціальне призначення права, яке полягає у встановленні чітких правил поведінки в типових для суспільства ситуаціях. Адже саме такий порядок забезпечує стабільність і передбачуваність суспільних відносин.

Правове регулювання має мати гуманістичний характер, тобто бути спрямованим на забезпечення гармонійного розвитку особистості та суспільства в цілому, з урахуванням інтересів як індивіда, так і суспільства. Шляхом правового припису здійснюється безпосереднє правове регулювання суспільних відносин, встановлюючи конкретні правила поведінки, які відповідають вимогам правопорядку.

Цінності є фундаментом правової системи, і їхня зміна неминує призводити до змін у праві [1, с. 10]. Завдання правової науки полягає в тому, щоб досліджувати ці процеси і розробляти механізми адаптації правової системи до нових соціальних реалій. Проблема взаємодії індивідуальних і суспільних цінностей

є однією з найважливіших у сучасній юридичній науці. Шаргородський справедливо зазначає, що кожна соціальна група формує власну систему цінностей, яка відображає її інтереси та цілі. Індивід, як член різних соціальних груп, внутрішньо суперечливий, оскільки він одночасно є носієм як індивідуальних, так і колективних цінностей. Таким чином, актуальним завданням є розробка механізмів інтеріоризації суспільних цінностей індивідом та забезпечення їхньої реалізації в правовій поведінці.

Цінності є фундаментальними уявленнями про те, що є цінним і бажаним у суспільстві. Саме вони покликані визначати основні напрямки розвитку суспільства, формувати правові норми та інститути у державі [2, с. 28]. Основні цінності, що лежать в основі правової системи, включають такі принципи як справедливість (всі люди повинні бути рівними перед законом і мати рівні можливості), гідність людини (кожна людина має право на повагу її гідності та недоторканності), свобода (люди мають право на свободу вираження поглядів, віросповідання, об'єднання тощо), рівність (всі люди мають рівні права і можливості), солідарність (люди повинні підтримувати один одного і спільно вирішувати проблеми) тощо.

Цінності, будучи фундаментальними орієнтирами людської діяльності, безпосередньо впливають на формування правової системи. Вони визначають напрям розвитку права, зміст правових норм та інститутів, а також критерії оцінки правової поведінки. Різноманітність культурних контекстів обумовлює різноманітність цінностей, що відображається у специфіці національних правових систем. Так, правові цінності є основоположними категоріями правового буття, які визначають мету та напрямки розвитку права. Вони існують на різних рівнях: від абстрактних ідей до конкретних життєвих цінностей. Негативна актуалізація цих цінностей можлива, але вона, як правило, стосується конкретних, екзистенційних цінностей, пов'язаних з безпосереднім життям людини. Вони виявляють себе не лише в нормативних актах, а й у реальній поведінці суб'єктів права. Вони формують певні очікування щодо правової поведінки, виступаючи внутрішнім регулятором і мотивом для дотримання правових норм. Емоції, такі як сумнів, страх чи віра,

також впливають на сприйняття права та мотивацію до правомірної поведінки [4, с. 30].

Цінності проявляються в усіх елементах правової системи, таких як:

- правові норми (кожна правова норма відображає певні цінності. Наприклад, норми, що захищають права людини, відображають цінність гідності людини);
- правові інститути (такі як сім'я, власність, договір, також базуються на певних цінностях);
- правові принципи (наприклад, принцип верховенства права, принцип рівності перед законом, вони є узагальненням правових цінностей);
- правозастосовча практика (судді та інші правозастосовці при прийнятті рішень керуються правовими цінностями).

Розглянемо деякі з них більш детально, оскільки цінності є фундаментом правової системи, впливаючи на формування правових норм та інститутів. Будучи продуктом культурно-історичного розвитку, цінності визначають напрям розвитку права та його роль у суспільстві. Як зазначав М. Вебер, цінності виступають своєрідними векторами, що направляють еволюцію правової системи. Вони слугують орієнтиром для законодавця при створенні правових норм та визначають, які соціальні відносини повинні бути регульовані правом, які цінності мають бути захищені, а які – обмежені [8, с. 20].

Формально визначені правові норми є не тільки основоположним елементом правової системи, але й цінністю, яка забезпечує її стабільність і передбачуваність. Хоча право є складним соціальним явищем, його ефективне функціонування неможливе без чіткої формалізації правових норм.

Ж.Л. Бержель підкреслював, що право є соціальним феноменом, який виражається через систему правил, що регулюють взаємодію індивідів та соціальних груп у межах організованого суспільства. Саме вони визначають межі допустимої поведінки учасників суспільних відносин. Саме в цих правилах знаходить своє відображення об'єктивне право. Правові норми, як правило, формуються у вигляді приписів, що встановлюють чіткі правила поведінки для учасників суспільних відносин. Мета такого регулювання – забезпечення

правопорядку та стабільності в суспільстві за допомогою державного примусу [3, с. 133].

Система права має складну структуру, яка складається з різноманітних елементів. Згідно з традиційною українською юридичною доктриною, основоположним елементом цієї системи є норма права. Норма права виступає як будівельний блок системи права, забезпечуючи її цілісність та функціонування. Саме на основі норм права формуються всі інші елементи правової системи.

Ю.М. Оборотов пропонує розглядати систему права як складну структуру, яка складається з кількох взаємопов'язаних компонентів. Серед них він виділяє норми права, що формують систему законодавства, принципи права, які становлять окрему систему, та цінності, що утворюють аксіосферу права. Крім того, вчений звертає увагу на важливу роль постулатів, які є основою для наукового дослідження права [9, с. 50].

Поглиблюючи розгляд цієї тези, можна констатувати, що не всі правові норми мають виключно регулятивний характер. Такі елементи правової системи як дефініції, фікції, презумпції та преюдиції, хоча й мають нормативний характер, не є безпосередніми правилами поведінки, а слугують для уточнення, доповнення та тлумачення основних правових приписів.

Визначення норми права, сформульоване Н.М. Крестовською, є одним з найбільш повних і точних в юридичній науці. Авторка дає всебічне визначення норми права, підкреслюючи її формальний характер, державне походження, забезпечення примусом та соціальну значущість. Згідно з цим визначенням, норма права є офіційно встановленим правилом поведінки, яке регулює суспільні відносини і забезпечується державою [10, с. 43].

А.Ф. Крижановський звертає увагу на динамічний характер суспільних відносин та необхідність постійного вдосконалення правової системи, яка має забезпечувати баланс між індивідуальними правами та суспільним порядком. За думкою автора, правопорядок є не просто сумою юридичних норм, а скоріше результатом їх ефективного застосування та адаптації до мінливих умов суспільного життя. А.Ф. Крижановський підкреслює, що

саме правопорядок є визначальним фактором якості правового життя. Він зазначає, що правопорядок виступає як своєрідний індикатор ефективності правової системи, відображаючи здатність права забезпечувати баланс між свободою та справедливістю [7, с. 34].

Безперечно, правова система містить норми, що виражають безумовну волю держави. Проте вона (мається на увазі правова система) є і відображенням панівних у суспільстві цінностей. Зміни в системі цінностей неминуче призводять до змін у праві. У суспільстві можуть існувати різні цінності, що призводить до конфліктів і суперечностей у правовій системі. В цьому випадку, прийнято знаходити компроміси і забезпечувати баланс між різними цінностями, що є завданням правової ідеології. Тому саме вона повинна бути орієнтована на постійний аналіз та оновлення правових норм з метою забезпечення їх відповідності сучасним цінностям та потребам суспільства.

Швидкі суспільні трансформації вимагають від правової системи постійної адаптації до нових ціннісних орієнтирів. Зміна соціальних умов, розвиток технологій, глобалізація – все це впливає на систему цінностей, що лежить в основі права. Правова ідеологія має не лише відстежувати ці зміни, але й формувати нові правові норми, які б відповідали сучасним викликам та забезпечували захист фундаментальних прав і свобод людини. В умовах сучасних трансформацій вона повинна забезпечити баланс між традиційними цінностями та новими викликами, сприяючи розвитку демократичного, правового та соціального суспільства.

Правові цінності не лише відображають суспільні відносини, але й активно формують їх. Вони визначають структуру суспільства, взаємодію індивідів та соціальних груп, а також створюють умови для розвитку держави. Правові цінності та норми, як органічна частина правової системи, тісно взаємодіють з іншими сферами людського буття, зокрема з мораллю та духовністю. Саме в цьому синтезі право знаходить своє найповніше вираження. Розвиток правової свідомості та правової культури неможливий без збагачення духовно-морального потенціалу особистості. Лише за умови гармонійного поєднання правових і моральних

цінностей можливе формування правової держави [5, с. 20].

Правова ідеологія є динамічною системою, яка постійно розвивається і адаптується до нових умов. Вона охоплює широкий спектр питань, від стратегічного планування правового розвитку до конкретних правових реформ. Завдання правової ідеології полягає в тому, щоб забезпечити єдність і послідовність правової системи. Вона включає в себе не лише загальні ідеї справедливості, рівності та свободи, але й конкретні правові інститути, такі як конституційне право, адміністративне право, цивільне право тощо.

Висновки. Таким чином, ефективність правової системи залежить від гармонійної взаємодії аксіологічної (ціннісної) та нормативної сфер. Правові норми повинні відображати суспільні цінності, а правові цінності, в свою чергу, повинні бути закріплені в правових нормах. Цінності правової системи, як фундамент правової системи, повинні розвиватися, враховуючи як історичний досвід, так і сучасні виклики, визначають напрямки правового реформування та забезпечують легітимність правових норм. Для успішного розвитку права необхідно враховувати специфіку національних правових традицій та цінностей, одночасно адаптуючи правову систему до міжнародних стандартів.

Цінності є фундаментом правової системи і визначають її характер та спрямованість. Зміна цінностей призводить до відповідних змін у правовій системі. Цінності не є статичними, вони постійно змінюються під впливом соціальних, економічних та політичних процесів. Для забезпечення ефективного функціонування правової системи необхідно постійно аналізувати та оновлювати систему цінностей, на яких вона базується. Наприклад, розвиток технологій призвів до виникнення нових цінностей, пов'язаних з захистом персональних даних та кібербезпекою.

Ефективна, гуманістична та справедлива правова система є фундаментом демократичного суспільства, де кожна особа може відчувати захищеність та впевненість у непорушності своїх прав. Вона сприяє розвитку правової культури, зміцненню громадянського суспільства та підвищенню рівня правосвідомості населення, що є запорукою сталого розвитку та процвітання держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арабаджи Н.Б. Правовий порядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження : автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 31 с.
2. Бандура О. О. Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис). Форум права. 2011. № 2. С. 26–33.
3. Бержель Ж.-Л. Загальна теорія права. К., Вид. «КНТ», 2021, 464 с.
4. Громовий Я.С. Правова цінність як загальнотеоретична категорія. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2019. Вип. 59(1). С. 30–34.
5. Калиновський Ю.Ю. Системоутворююча роль правових цінностей та норм у вітчизняному державотворенні. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 1. С. 16–25.
6. Качур В.О. Правові цінності як детермінанти сталого розвитку суспільства. Право. Людина. Довкілля. 2021. Vol. 12, № 3. С. 15–23.
7. Крижанівський А.Ф. Правовий порядок: між законними інтересами. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. 2016. Вип. 25. С. 4–8.
8. Невмержицька О. Визначення категорії «цінність»: до історіографії проблеми. Східноєвропейський історичний вісник. 2017. Вип. 4. С. 15–23.
9. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права: державний іспит. Х. : Одіссей, 2010. 256 с.
10. Теорія держави і права : навч. посібник / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва, Я. О. Тицька та ін. Одеса, 2021. 193 с.